

LUDO SIMONS

Over koninklijke
en andere bibliotheken

DR. P.A. TIELE-STICHTING

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

OVER KONINKLIJKE EN ANDERE BIBLIOTHEKEN

De jaarlijkse Tiele-lezing wordt gesponsord door
BOL.com, Nieuwegein en Amsterdam University Press, Amsterdam

Vormgeving omslag en binnenwerk Kok Korpershoek, Amsterdam

ISBN-13 978 90 5356 906 1

ISBN-10 90 5356 906 5

ISSN 1573 5737

NUR 615

© Ludo Simons, p/a Amsterdam University Press, Amsterdam 2006

WWW.AUP.NL

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

LUDO SIMONS

Over koninklijke
en andere bibliotheken

Het boek als erfgoed in de 21ste eeuw

TIELE-LEZING 2006

DR. P.A. TIELE-STICHTING

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

In memoriam Arie Willemsen

... de grote bibliotheken van de wereld, die plaatsen van stabiliteit en optimisme.

Kees Fens, 'Troostrijk jaarverslag', in de Volkskrant, 22 juli 2004

Op de middelbare school was wiskunde mijn slechtste vak, en mijn minst goede op de universiteit was filosofie. Ik weet niet of het ene mankement verband houdt met het andere, daarvoor heb ik nu eenmaal te weinig wiskunde en niet genoeg filosofie gestudeerd. Voor jeugdigen en buitenstaanders moet ik ter informatie allicht zeggen dat wie in 1956 in België – in casu in Leuven – begon aan de Candidatuur in de Wijsbegeerte en Letteren voorbereidend tot de licentie in de Wijsbegeerte en Letteren, groep E, Germaanse philologie, niet alleen én Nederlands én Engels én Duits verplicht op het programma had staan, maar ook een reeks zogenaamde 'algemene vakken,' zoals daar zijn – of liever waren: Zielkunde, met de eerste begrippen van menselijke ontleedkunde en physiologie, welke die studie medebrengt, Metaphysica, Zedenkunde en Logica.

De hoogleraren filosofie en aanverwante vakken waren kleppers, daar niet van, en op een verdwaalde leek na allemaal kanunnik of monseigneur,¹ maar ze konden mij geen van allen overtuigen dat Mephistopheles ongelijk had toen hij tot de leergerige jongeling zei:

“Grau, theurer Freund, ist alle Theorie,
Und grün des Lebens goldner Baum.”²

Ik ben in mijn leven dan ook nooit echt warmgelopen voor theoretische bespiegelingen die je in mijn ogen alleen maar tijd doen verliezen om tot de kern van de zaak door te dringen of, erger nog, je onbevangenheid verduisteren om verschijnselen waar te nemen zoals ze zich voordoen. Ik heb, om maar wat te noemen, als student het befaamde handboek *Theory of Literature* van René Wellek en Austin Warren plichtsgetroouw én met plezier tot de laatste letter uitgelezen, en niet alleen de Nederlandstalige studentensamenvatting die ervan circuleerde, maar ik betwijfel of het mij heeft geholpen om te zien dat Gezelle een groot dichter is en Nel Benschop, met alle respect, niet. Wat niet belet dat je uit het beroemde handboek heel veel andere dingen kon leren, alleen niét het verschil tussen een goede en een slechte roman, een meesterlijk en een middelmatig gedicht. En nochtans is het in literatuur dát waar het om draait.

Van boeken en mensen

Ik moest daaraan terugdenken, toen ik mij bezon over de reden waarom ik niet alleen van literatuur, maar ook gewoon van boeken houd, en dus hier vandaag met min of meer recht voor u het woord mag voeren. Niet eens van dure boeken, of van bibliothele boeken, of van een bepaald genre boeken, maar gewoon van boeken. De reden is met zekerheid níét dat ik door wijsgerige reflectie tot het inzicht ben gekomen dat boeken een onvervangbaar bestanddeel uitmaken van wat des mensen is. De reden, of misschien beter de oorzaak, is simpelweg, denk ik, dat ik altijd tussen boeken heb geleefd, al in ‘het huis mijns vaders, waar de dagen trager waren’ nadat hij gestorven was, en ik als kind gaandeweg zijn boekenkast ging verkennen, verder heel mijn actieve leven door als conservator van het letterkundig museum in Antwerpen,³ als directeur van de Antwerpse Stadsbibliotheek, als universiteitsbibliothecaris in dezelfde stad en nu in mijn huis in een stille straat in de ‘stad aan de stroom’, zoals wij in Antwerpen plegen te zeggen, omdat wij het woord ‘rivier’ te minnetjes vinden voor de ‘machtige prachtige vloed’ die de Schelde is, althans in de poëtische verbeelding van een nu terecht vergeten dichter.⁴

Ik heb, laat ik het maar bekennen, ook Umberto Eco niet nodig gehad om van boeken te houden. Ik begrijp dat wat ik nu zeg, gelijkstaat met vloeken in de bibliotheek, maar ik kan het niet helpen dat ik niet alles wat deze geniale Italiaan heeft opgeschreven, even geniaal vind. De lezing die hij hield bij het vijftienvestigjarige bestaan van de Stadsbibliotheek van Milaan in het Palazzo Sormani, ook in het Nederlands verschenen onder de titel *De bibliotheek*, is bijvoorbeeld een boekje dat mijns inziens verboden zou moeten worden – althans, het zou in geen enkele openbare of wetenschappelijke bibliotheek aanwezig mogen zijn. Met de luchthartigheid die we van de grote Italiaan kennen, bagatelliseert hij het stelen (!) van boeken uit bibliotheken met de simpele aanbeveling aan de bibliothecaris “de diefstal ongedaan (te maken) door de aankoop van een ander exemplaar van het verdwenen boek, al was dat antiquarisch. Het is een miljonairsprincipe, maar het is een principe. Als er voor gekozen wordt het boek te laten lezen, moet er een ander worden gekocht wanneer het wordt gestolen of vernield.”⁵ Ik kan u verzekeren dat ik Eco’s raad ter harte heb genomen en dat in geen enkele bibliotheek waar ik passeerde, zijn geschrift na mijn vertrek nog in de rekken stond.

En nu zou ik mij geroepen achten u op mijn beurt ervan te overtuigen dat boeken en bibliotheken belangrijk zijn, niet met al dan niet goedkope beschouwingen over de aaibaarheid, de onmisbaarheid of de steelbaarheid van boeken, maar als practicus met een ervaring van veertig jaar. Ik beloof u dan ook dat ik in mijn verhaal zo dicht mogelijk bij de werkelijkheid zal blijven. Voor al het theoretische gedoe kunt u bij de filosofen terecht: ik respecteer en bewonder hen, maar behoor niet tot hun gilde.

Van boeken en andere gerieflijkheden

Ik denk, ongetwijfeld met de overgrote meerderheid onder u, dat boeken belangrijk zijn en het nog heel lang zullen blijven. Niet iedereen gelooft dat, en ook in het verleden is daar vaak anders over gedacht, en bepaald niet alleen, zoals we misschien geneigd zijn te denken, sinds de opkomst van de computer of van het internet. Vrijwel alle technische innovaties sinds de industriële revolutie en tal van daarmee gepaard gaande maatschappelijke ontwikkelingen werden ooit geacht bedreigend te zijn voor het voortbestaan van het boek, of van de literatuur, of zelfs van de kunst in het algemeen. Laat ik daar een paar aardige staaltjes van in uw herinnering oproepen, om te bewijzen dat er niets nieuws is onder de zon en dat de zon al die tijd gewoon is blijven schijnen.

Charles Baudelaire was als de dood voor de opkomst van de fotografie. Het publiek, dat in die dagen in kunst alleen de natuurgetrouwe nabootsing van de werkelijkheid zocht, zou in de meest natuurgetrouwe reproductie van de realiteit, de fotografie, de absolute kunst kunnen gaan zien: “l’industrie qui nous donnerait un résultat identique à la nature serait l’art absolu”, zo kritiseerde Baudelaire in zijn bespreking van de Salon van 1859 de overheersende smaak van zijn tijdgenoten. En dan dreigde het gevaar dat de fotografie, gedragen door de dwaasheid van de menigte (“la sottise de la multitude”), de echte kunst geheel zou bederven of zelfs verdringen: “S’il est permis à la photographie de suppléer l’art dans quelques-unes de ses fonctions, elle l’aura bientôt supplanté ou corrompu tout à fait.”⁶ Het vervolg is bekend: de fotografie verwierf wel degelijk de status van kunst, maar ze heeft niet één andere kunstsoort verdrongen of overbodig gemaakt.

Een halve eeuw na de fotografie werd Europa geconfronteerd met een nieuw staaltje van technische vooruitgang: de fiets. Op zondag 3 december 1893 noteert Edmond de Goncourt – zijn broer Jules was al overleden – in zijn dagboek het volgende: “Chez Plon, on disait ces jours-ci que la bicyclette tuait la vente des livres, d’abord avec le prix d’achat de la manivelle, puis avec la prise de temps que cette équitation obtient des gens et qui ne leur laisse plus d’heures pour lire.”⁷ Ook hier is het vervolg bekend: de maatschappij evolueerde zo dat de fiets in het bereik kwam van iedereen en dat de toename van de vrije tijd voor zeer velen de combinatie van fietsen én lezen mogelijk maakte. Voor u en mij, bijvoorbeeld.

Maar nog was de technische vooruitgang niet uitgewoed, want na de fotografie en de fiets kwamen weer andere nieuwigheden het boek en de lectuur in de verdrinking brengen. In een Nederlands bibliotheekrapport van 1931 werd andermaal de alarmbel geluid: “... de bioscoop en vooral de radio, voorts het ook door de autobussen steeds meer vergemakkelijkt verkeer, dat ook de mensen uit de tot nu toe meest geïsoleerde streken met de stad en haar gemaklijkheden verbindt, al deze factoren

tesamen moeten wel de geestesgesteldheid, noodig voor het zich rustig verdiepen in een boek, ondermijnen.”⁸ En toen omstreeks diezelfde tijd ook de sport hele volksmassa’s ging veroveren – “de football-match, den bokswedstrijd, de motorfiets en den auto”, kortom, “het geraas van de sport”, zoals de uitgever W.L. Brusse al in de vroege jaren twintig met duidelijke minachting schreef in de *Haarlemsche Courant* – besloot het Nederlandse boekenvak in 1930 een Dag van het Boek te organiseren, de voorloper van de eerste Boekenweek van 1932 en van de ‘collectieve’ propaganda voor het Nederlandse boek vanaf 1933, de latere Stichting CPNB, die het tij ten voordele van het boek moest helpen keren.⁹

En toen kwam de televisie, en zouden we volgens Neil Postman definitief overgaan van “the Age of Typography” naar “the Age of Television”: “typography moves to the periphery of our culture and television takes its place at the center.”¹⁰ Dat was nog net voor het internettijdperk, dat volgens nog veel meer profeten een totaal papierloze maatschappij zou inluiden. We kunnen er nu gelukkig al om lachen.

Noch de fotografie, noch de fiets, noch de radio, noch de film, noch de autobus, noch de sport, noch de televisie, noch de computer heeft het boek overbodig gemaakt. De trein al helemaal niet, want die reed nauwelijks of George Routledge begon met zijn Railway Library – in de trein kon je immers lezen – en William Henry Smith opende in hetzelfde jaar – 1848 – een boekenstalletje in Euston Station, het eerste uitloeijsel van zijn exclusief contract met de London and North Western Railway;¹¹ dat deed Louis Hachette hen vier jaar later op het vasteland na door de oprichting van een *Bibliothèque des chemins de fer*, die aan de reizigers “des ouvrages intéressants, d’un format commode, d’un prix modéré” ter hand zou stellen voor ze in de trein stapten.¹² Het boek heeft alle innovaties van de industriële revolutie en van de technologische evolutie overleefd, en is vitaal als ooit. Het boek, bedoel ik dan, dat het verdient boek genoemd te worden. Telefoonboeken zijn non-boeken, daar zijn we het ongetwijfeld over eens. Laat ons daar dus geen traan om laten.

Van orale en andere communicatie

Ik geloof niet dat de geschiedenis van de mensheid, bekeken vanuit het standpunt van de communicatie en de informatieoverdracht, de opeenvolging kent van een oraal, een scribaal, een typografisch en, zoals Neil Postman beweert, een televisietijdperk. Ik geloof daarentegen wél dat de eerste drie gevolgd worden door het digitale tijdperk, en dat wij de geprivilegieerde generatie zijn die deze kanteling der tijden mag meemaken.

Het aardige van de evolutie van de communicatie is dat ze dakpansgewijs verloopt. Omdat ik weinig affiniteit heb met het leggen van dakpannen, leerde ik dit woord pas kennen toen ik achter de schermen kon kijken in een bibliotheek: de

registratie van inkomende tijdschriften gebeurde toen uiteraard nog manueel met een systeem van dakpansgewijs op elkaar liggende kaarten dat cardex werd genoemd. Intussen weet ik dat je ook de plakken mozzarella dakpansgewijs op de schijfjes tomaat kunt leggen en dat je zelfs dakpansgewijs slim kunt worden: je begint op functie A, zo legde een organisatiedeskundige in *NRC Handelsblad* van 15 juni 2002 uit, gaat op den duur naar functie B, die een overlap heeft met functie A, en zo spring je van de ene naar de andere dakpan. Dat is precies wat de geschiedenis van de communicatie doet: ze springt van de orale naar de scribale fase, maar behoudt de orale kennisoverdracht bijna onverkort, gaat dan over in de typografische fase, zonder dat de orale of de scribale er aanzienlijk onder lijden, en treedt nu in het digitale tijdperk, met behoud van de mondelinge, de geschreven én de gedrukte vormen van communicatie. Als ik belangrijk genoeg was om er een website op na te houden, dan kon u straks thuis datgene wat ik u nu aan het vertellen ben, op uw scherm nalezen, terwijl ik het eerst allemaal heb opgeschreven en een drukker er een boekje van heeft gemaakt. We praten nauwelijks minder omdat we schrijven, we schrijven nauwelijks minder omdat we drukken, we drukken nauwelijks minder omdat we internetten. We hebben er alleen een faculteit bij: we hoeven niet meer alles uit het hoofd te leren, we hoeven niet elk handschrift nog een keer te kopiëren, we hoeven niet alles nog te drukken wat we sneller en handiger op het web kunnen zetten. Kortom: wij – althans u en ik – amuseren ons kennelijk niét kapot in dit televisietijdperk, zoals Neil Postman ons wil doen geloven, maar wel communiceren we met elkaar en leggen informatie vast via een nieuw medium, dat de bestaande op bijzonder gelukkige wijze komt aanvullen.

Van boeken en bibliotheken

Om alles te bewaren wat we zo bij elkaar hebben geschreven, gedrukt en anderszins vastgelegd, hebben we bibliotheken uitgevonden. Het begon met de duizenden klei-tabletten van koning Assurbanipal in Ninive, in de zevende eeuw voor Christus, een verzameling die systematisch geordend én gecatalogiseerd was en een schatkamer vormde van de Assyrisch-Babylonische tekstoverlevering, en het is intussen al acht-entwintig eeuwen zo doorgegaan, steeds met hetzelfde uitgangspunt en hetzelfde doel: het bijeenbrengen, bewaren, ontsluiten, beheren en – voor studie of andere doeleinden – beschikbaar stellen van informatie.

Zal ik mij nu ook nog vermeten u een definitie te geven van wat een bibliotheek is? Alle naslagwerken zijn het daarover eens, en uw en mijn gezond verstand zegt dat ze gelijk hebben: “een bibliotheek is een geordende verzameling van boeken, tijdschriften, handschriften en/of andere informatiedragers” enzovoort – u kunt er alle varianten zelf van bedenken. Die definitie voldeed mij echter altijd maar half, en

toen ik in 1996 van de raad van bestuur van mijn universiteit de opdracht kreeg een beleidsplan voor de jaren 1997-2000 in te dienen, koos ik, *ad usum Delphini*, een wat andere invalshoek. Om te omschrijven wat een universiteitsbibliotheek en, bij uitbreiding, een wetenschappelijke bibliotheek in mijn ogen in de eerste plaats moest zijn, schreef ik: “een wetenschappelijke bibliotheek is een persoon of, meestal, een groep van deskundige personen, die, met behulp van een collectie boeken en tijdschriften, audiovisuele materialen en elektronische bestanden, in samenwerking met andere soortgelijke instellingen inspeelt op en voorziet in de informatiebehoeften van de door haar te bedienen cliënteel.”¹³ U begrijpt dat ik met deze antropomorfiserende definitie van het begrip ‘bibliotheek’ in de eerste plaats mijn personeelsformatie veilig wilde stellen – die was meer bedreigd dan mijn collectievorming, want, zoals u wel weet, een boek betaal je één keer (of twee keer, als er een volgeling van Umberto Eco is langsgelopen), maar ook een bibliotheekmedewerker wil bij voorkeur iedere maand opnieuw betaald worden. Niettemin drukte de wat provocerende formulering ook mijn diepste overtuiging uit dat de beste collectie niets waard is als ze niet door de beste mensen wordt gerund. Al enkele jaren eerder had ik dat intuïtief verwoord in de titel van de bijdrage die ik schreef voor het *liber amicorum* van mijn Rotterdamse collega Rolf Schuurisma: “Op mensen komt het aan”.¹⁴ Die overtuiging ben ik nog steeds, en misschien meer dan ooit, toegeedaan.

De bibliotheekgeschiedenis begint bij Assurbanipal, zei ik daarnet, de oudste bibliotheek, zo zou je kunnen stellen, was dus een koninklijke bibliotheek, een bibliotheek vol Assyrisch-Babylonisch erfgoed. De jongste nieuwkomer is het internet. Het internet is de grootste en de slechtste bibliotheek ter wereld. De grootste, omdat er geen fysieke beperkingen op staan, en de slechtste, omdat ze slecht wordt gerund. Of liever, omdat ze niet wordt gerund. Ze rotzooit maar wat an, zoals Karel Appel destijds zei.

Ik hoef daar waarschijnlijk niet veel bewijsmateriaal voor aan te dragen. Laat ik één voorbeeld geven: de slechtste papieren encyclopedie uit de voor mij toegankelijke taalgebieden was nog altijd beter dan de *Wikipedia*, die door Google steeds nadrukkelijker naar voren wordt geschoven als een hoog ‘rankende’ bron van informatie over vooral actuele onderwerpen en waarvan dus te vrezen is dat ze in scholen en andere studiehuisen een eersterangsrol zal gaan spelen bij het zoeken van documentatie. De *Wikipedia*, voor wie het nog niet mocht weten, is “een gemeenschapsproject met als doel in elke taal vanuit een neutraal standpunt een vrije encyclopedie op het web te creëren. *Wikipedia* is gratis en kan ook zonder in te loggen gebruikt worden om informatie te zoeken, toe te voegen of te bewerken. Hierdoor kan *Wikipedia* geen garantie geven over de juistheid van de aanwezige informatie. (...) Deze Nederlandstalige *Wikipedia* telt momenteel¹⁵ 145.834 artikelen.”

Dit elektronische naslagwerk is zowat het gevaarlijkste medium voor desinformatie dat ik ken. Bij het bladeren viel ik bij toeval op het trefwoord *Heelneerlandisme*.

Heelneerlandisme, zo leert de Wikipedia, is “het vooral in Vlaanderen levende streven om België, Nederland, Luxemburg en vaak ook Nord-Pas-de-Calais/Frans Vlaanderen (...) te verenigen in één staat (...), Heel-Nederland. (...) Er zijn Heelnederlanders die ook Zuid-Afrika bij de unie willen betrekken vanwege de afstamming van het Afrikaans; anderen betrekken Noord-Duitsland erbij: de Nederduitse Beweging.”

Daar stond ik van te kijken, en ik wilde al meteen op de wijze van Koot en Bie met een microfoon de straat oplopen om de voorbijgangers te vragen: “Bent u een Heelnederlander?” Maar nog meer stond ik te kijken van de ‘Heel-Nederlandse organisaties’ die in het artikel worden opgesomd; daar stond bijvoorbeeld, naast de extreemrechtse partij Vlaams Belang (het vroegere Vlaams Blok), ook de Belgisch-Nederlandse Vereniging BENEV bij. Voor die club heb ik wel eens een lezing gehouden: het is een gezelschap van eerbare Nederlanders die in België wonen en van eerbare Belgen die in politiek, economisch of cultureel opzicht iets met Nederland hebben en die om de zoveel tijd bijeenkomen om te luisteren naar een ambassadeur, een commissaris van de koningin of een al even onschuldige hoogleraar, die iets komen vertellen over de uitdieping van de Schelde, de aanleg van de IJzeren Rijn of de rol van de Nederlandse Taalunie. Dat zég ik nu allemaal wel, maar omdat ik vandaag de Wikipedia nog niet heb geraadpleegd, weet ik niet of het artikel over het Heelneerlandisme er nog steeds uitziet zoals ik het hier beschrijf – sterker nog: of het trefwoord nog wel bestaat. Overigens: ik had het artikel ook zelf kunnen aanpassen, ik had de BENEV kunnen schrappen en bijvoorbeeld vervangen door de Tiele-Stichting, niemand die het mij kan beletten. En aangezien ik toch bezig was met bladeren, heb ik uit beroepsmisvorming ook maar even het trefwoord *bibliothecaris* opgezocht, een rommelig stuk (althans gisteren nog), dat als volgt eindigt: “Bibliothecarissen in Nederland die van belang waren voor het vak: Leendert Brummel, Johan Remmet de Groot, Cornelis Reedijk. Andere bibliothecarissen: Aristophanes van Byzantium.” Ik geloof dat men dat ‘vogelperspectief’ noemt, maar dan wel van een vogel met een ernstige vorm van myopie.

Natuurlijk is het op het web niet allemaal kommer en kwel: in plaats van de Wikipedia kun je, weliswaar tegen betaling, ook de *Encyclopaedia Britannica* raadplegen en binnenkort, dankzij Google, Yahoo en Microsoft, ook nog enkele miljoenen boeken uit de universiteitsbibliotheken van Stanford, Harvard, Michigan, Oxford, de New York Public Library en de British Library.¹⁶ Nu al kun je op diverse sites vele boeken online lezen,¹⁷ ook Nederlandstalige; bij de ruim 17.000 boeken die het Gutenberg Project aanbiedt, bijvoorbeeld, zijn er ettelijke tientallen uit de Nederlandse literatuur, waaronder – om maar wat te noemen – *De Leeuw van Vlaanderen* van Hendrik Conscience en de *Camera Obscura* van Nicolaas Beets.

Maar daar heb ik een probleem: de *Camera Obscura*, voor het eerst verschenen in 1839, kan ik bij Gutenberg alleen lezen in de negenentwintigste editie uit 1917, en *De Leeuw van Vlaanderen*, voor het eerst verschenen in 1838, in een niet nader gespecificeerde,

maar wel van een inleiding door een tekstbezorger voorziene editie, waardoor ik ze na wat bibliografisch zoekwerk kan dateren op 1996. Nu, deze tekstbezorger huldigt de volgende editieprincipes: “Onze uitgave heeft iets speciaals: zij biedt, op de spelling na en in één band, precies de tekst die de lezer van 1838 heeft kunnen zien. Wij wilden de oorspronkelijke tekst zo getrouw mogelijk bewaren en toch de niet-specialist een zo leesbaar mogelijke tekst aanbieden. Daarom hebben wij praktisch (! LS) alleen de spelling aangepast. Woorden en wendingen die nu archaïsch voorkomen, hebben wij laten staan. Ook aan Consciences soms gammele zinsbouw hebben wij niet gesleuteld, maar manifeste taalfouten, bij voorbeeld genus-aanduidingen, hebben wij gecorrigeerd. Geen woord of zinsdeel werd geschrapt. Wij hebben hertoetst noch hertaald.”¹⁸ Kortom: deze editie geeft níet de tekst van 1838, want behalve de spelling zijn ook manifeste taalfouten, bijvoorbeeld genaamsaanduidingen, veranderd – en wat nog meer dan genaamsaanduidingen? Alvast voor een studie van de taal van de jonge Conscience kan ik met deze elektronische editie niets aanvangen; wil ik de échte tekst van de eerste druk van *De Leeuw van Vlaanderen* (toen nog *van Vlaenderen*, met *ae*) raadplegen en ik heb geen origineel exemplaar bij de hand, dan kan ik voor mijn onderzoek terecht bij de tekstkritische editie van het boek door Edward Vanhoutte, verschenen in 2002. Maar die staat niet op het web, niet bij Gutenberg en niet in een van de beide andere bestanden van literaire teksten waarin je dan gaat zoeken. In de DBNL, de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren, vind ik als primaire tekst van onze auteur alleen zijn debuut *In ’t wonderjaer*; in het Project Laurens Jz Coster van Marc van Oostendorp vind ik wel *Blinde Rosa*, *Wat eene moeder lijden kan*, *De loteling* en *Baas Gansendonck*, maar niet *De Leeuw*.

En van Nicolaas Beets – stel dat ik ook met hem iets van plan zou zijn – vind ik in de DBNL wel zijn historisch verhaal *Guy de Vlaming*, maar niet de zoveel leukere *Camera*. Die vind ik wel in het Coster-project, maar welke tekst eraan ten grondslag ligt, daar heb ik het raden naar; want, zo zegt de woordvoerder van het project, wij geven de voorrang aan kwantiteit boven kwaliteit, wetenschappelijke edities zijn trouwens meestal auteursrechtelijk beschermd, en daarom zijn “de meeste van onze edities (...) op een tamelijk willekeurige manier samengesteld en gebaseerd op allerlei gedrukte bronnen. Wat er maar toevallig voorhanden is, wordt gebruikt.” Veel schieten we daar dus niet mee op.

Met andere woorden: als ik een béétje onderzoek wil doen naar de bekendste boeken van twee belangrijke Nederlandstalige auteurs uit de negentiende eeuw, Nicolaas Beets in het noorden en Hendrik Conscience in het zuiden, dan moet ik naar de bibliotheek. Zal het ooit anders zijn? “Digitisation of the world’s books will take years”, zegt, met stralend optimisme, de vicepresident ‘European operations’ van Google, Nikesh Arora, in de *Financial Times* van 8 december 2005.¹⁹ Die paar jaren wil ik nog wel geduld hebben om te zien of er dan werkelijk álle edities van *De Leeuw van*

DE
LEEUW VAN VLAENDEREN

OF DE

SLAG DER GULDEN SPOREN

DOOR

HENDRIK CONSCIENCE

SCHRYVER VAN HET WONDERJAER EN DER PHANTAZY.

LID DER ANTWERPSCHE REDERYKKAMER EN DER KONINGLYKE MAETSCHAPPY

VAN SCHOONE KUNSTEN TE GENT.

Eerste Deel.

Antwerpen.

1838

L. J. DE CORT, PADDENGRACHT.

Vlaanderen en de *Camera Obscura* in zullen zitten, zodat ik eindelijk achter mijn computer aan tekstvergelijkend onderzoek op grote schaal kan gaan doen. Te vrezen – of te hopen – valt dat ik daarvoor toch nog naar de bibliotheek zal moeten. En dan zou mij misschien de vreugde te beurt kunnen vallen die J.L. Heldring overkwam toen hij eind vorig jaar naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag trok om er *Das Unbehagen in der Kultur* van Sigmund Freud te gaan lenen. Thuisgekomen zag hij dat het boek, uit 1930, had toebehoord aan Henriëtte Roland Holst-van der Schalk en dat zij het rijkelijk had voorzien van potloodonderstrepingen en kanttekeningen, bijvoorbeeld, op twee plaatsen, van de verzuchting: “Arme Freud.”²⁰ Die vreugde zal de digitale lezer nooit beleven, vrees ik.

Van bibliotheken en erfgoed

Ik heb een beetje met opzet twee literaire iconen uit de voorvorige eeuw gekozen om duidelijk te maken waar ik nu naar toe wil. Beets en Conscience zijn literaire of althans literair-historische monumenten, de *Camera Obscura* en *De Leeuw van Vlaanderen*, allebei slechts met een jaar verschil voor het eerst verschenen, behoren tot ons literaire erfgoed. Literair en ander documentair erfgoed wordt vanouds bewaard in bibliotheken. Sinds koning Assurbanipal dus al.

Als ik in de vele catalogi die ik thuis kan raadplegen, uitzoek waar ik bijvoorbeeld terecht kan voor een variantenstudie van de *Camera Obscura* of *De Leeuw van Vlaanderen*, dan merk ik dat ik voor Beets nagenoeg alle relevante drukken vind in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en de universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Leiden, en dat ik voor Conscience het verst kom met de Antwerpse Stadsbibliotheek. (Ik merk overigens tot mijn heelnederlands genoeg dat ik in Antwerpen ook de eerste druk van de *Camera* vind, en de eerste druk van *De Leeuw* ook in Den Haag, Amsterdam en Leiden. Maar dat terzijde.) Dat resultaat ligt in de lijn der verwachtingen, al weet ik perfect dat ik in een later stadium, zodra ook hun kaartcatalogus volledig geconverteerd zal zijn, nog heel wat Conscience-drukken zal vinden in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel en in de universiteitsbibliotheken van Gent en Leuven. Het gaat hier, met andere woorden, om bibliotheken die belangrijk erfgoed bewaren en daar in sommige gevallen overigens hun missie aan ontnemen.

Dat is met name het geval voor de beide koninklijke, alias nationale bibliotheken, die van Den Haag en die van Brussel. “Tussen de nationale bibliotheken van de verschillende landen”, zo zegt de KB Den Haag op haar website, “zijn er grote verschillen, die samenhangen met de verschillende historische ontwikkeling van die landen. Sommige taken zijn echter onlosmakelijk met het begrip nationale bibliotheek verbonden. Een essentiële taak is het behoud, beheer en ontsluiting van het nationale

CAMERA OBSCURA

VAN

HILDEBRAND.

Non lusinge pudet, sed non incidere ludum.

HORAT.

Haarlem,
ERVEN F. BOHN.
1839.

culturele erfgoed voor zover dit in documenten is vastgelegd. Deze taak omvat o.a. de zorg voor het oude, cultureel waardevolle bezit (zoals verluchte middeleeuwse handschriften, incunabelen en oude drukken, bij de KB aangeduid met de term ‘bijzondere collecties’), de functie van expertisecentrum voor conservering, en de functie van depotbibliotheek, waaraan de vervaardiging van de nationale bibliografie is verbonden. Ook is iedere nationale bibliotheek internationaal aanspreekpunt, met name voor andere nationale instellingen.”

Dat is een duidelijk *mission statement*, de concrete vertaling van de opdrachten die krachtens de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (artikel 1.5.2) aan de KB zijn toegewezen. “De geesteswetenschappen staan centraal, met bijzondere aandacht voor Nederlandse geschiedenis, taal en cultuur in brede internationale context”, zegt de website verder nog en, lapidair: “De collectie vormt het levend nationaal geheugen van geschreven, gedrukte en elektronische publicaties.”

Het is wat moeilijker hoogte te krijgen van wat de KB Brussel precies is en doet. Op haar website zegt ze het volgende: “De Koninklijke Bibliotheek van België is de algemene wetenschappelijke bibliotheek van de federale Belgische Staat. In deze hoedanigheid dekt zij een breed spectrum van de mondiale kennis. Naast haar wereldwijde opdracht, die erin bestaat het volledige in België of door Belgen gedrukte patrimonium te bewaren en te beschermen, is de Koninklijke Bibliotheek van België ook belast met een nationale opdracht op een aantal gebieden waarop zij een uitzonderlijk rijk patrimonium bezit.” Deze bijzondere collecties zijn verdeeld over zes afdelingen of kabinetten: Kostbare Werken, Kaarten en plannen, Muziek, Prenten, Handschriften en Munten en penningen. “Elk van deze afdelingen gaat prat op een patrimonium dat wereldwijd tot de tien of vijftien meest gereputeerde behoort. Elke afdeling heeft ook een gespecialiseerde bibliotheek die in het land haar gelijke niet kent en waardoor zij *de facto* kan worden beschouwd als het rijkste onderzoekscentrum op nationaal niveau.”

Wie een eerste, benaderend beeld wil krijgen van de rijkdom van de collecties die zowel in Den Haag als in Brussel bewaard worden, kan daarvoor onder meer terecht in twee fraai uitgegeven en geïllustreerde boeken die elk honderd van de belangrijkste objecten uit het eigen bezit tonen en toelichten, respectievelijk getiteld *Honderd hoogtepunten uit de Koninklijke Bibliotheek* (1994) en *Honderd schatten uit de Koninklijke Bibliotheek van België* (2005).²¹ Wie zich een oordeel wil vormen over het interne en externe functioneren van beide instellingen, heeft minder voor de hand liggend vergelijkingsmateriaal.

De KB Den Haag is alvast in het najaar van 2005 door een internationale audit-commissie bijzonder positief beoordeeld;²² mij is niet bekend dat ze na het troebele intermezzo van eind jaren tachtig, toen de opvolgingskwestie van dr. C. Reedijk door de bevoegde minister werd geregeld met “een aan wanbestuur grenzende onzorg-

vuldigheid”²³ in recentere tijden negatief in beeld is gekomen. De auditcommissie preeft de duidelijke positionering van de KB als nationale bibliotheek en, bijgevolg, als repositorium van publicaties over Nederlandse geschiedenis, taal en cultuur, de inspanningen voor conservering en digitalisering van erfgoed (‘Metamorfoze’, ‘Het geheugen van Nederland’), de openheid naar het publiek, ook door middel van tentoonstellingen zoals ‘De verdieping van Nederland’, de samenwerking met de andere wetenschappelijke bibliotheken van Nederland en met andere nationale bibliotheken én de internationale zichtbaarheid, die veel groter is dan van de nationale bibliotheek van een klein land verwacht zou kunnen worden. Speciale aandacht besteedde de commissie in dit verband aan het ambitieuze depot van elektronische publicaties van de grote internationale wetenschappelijke uitgevers zoals Elsevier en Springer, dat de kerntaak van de KB ver overstijgt en daardoor een probleem van schaal oproept.²⁴ Voor mijn betoeg heeft het evenwel verder geen belang.

Met de KB Brussel is het ietwat anders gesteld, en ik vertel geen staatsgeheim als ik zeg dat ze zich in de voorbije decennia niet als een koploper op de nationale, laat staan de internationale scène heeft gemanifesteerd. Het voortijdige vertrek van de flamboyante en alomtegenwoordige Herman Liebaers als hoofdconservator in 1974 viel ongeveer samen met de eerste uitvloeielen van de staats hervorming van 1970, die de aanzet vormde tot de verdere ‘defederalisering’ van het land. De Koninklijke Bibliotheek, voor als na een federale instelling, kwam daardoor niet alleen in een personeel, maar ook in een institutioneel vacuüm terecht. Al in 1990 was ze het voorwerp van een kritische doorlichting door de gewezen Antwerpse universiteitsbibliothecaris en (ook Amsterdamse) hoogleraar H.D.L. Vervliet, op verzoek van de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken en van de Nationale Wetenschappelijke en Culturele Instellingen, Louis Tobback.²⁵ Vervliet vroeg in zijn rapport aandacht voor een duidelijke positiebepaling van de KB in het Belgische en internationale bibliotheeklandschap, welomschreven doelstellingen op het terrein van de collectievorming, de conserveringsproblematiek, de automatisering en de dienstverlening, een doorzichtig en flexibel personeelsbeleid, een transparante budgettering en een mentaliteitswijziging bij de leidinggevenden en aan de top, die een eind zou maken aan de ‘verkokering’ van de instelling en het daaruit voortspruitende gebrek aan interne communicatie en bereidheid tot samenwerking. In 1999 promoveerde Jeroen Walterus aan de Universiteit Antwerpen tot doctor in de Informatie- en Bibliotheekwetenschap met een proefschrift, getiteld *Kwantitatieve en kwalitatieve evaluatie van de gedrukte collecties van de Koninklijke Bibliotheek Albert I*;²⁶ de conclusies daarvan maakten duidelijk dat met name het collectiebeleid van de instelling nog steeds nattevingerwerk was. Een jaar later kwam de Koninklijke Bibliotheek van België helemaal in het oog van de storm terecht toen de Koning Boudewijnstichting – toch geen subversief clubje²⁷ – aan twee universiteitsbibliothecarissen²⁸ opdracht gaf te rapporteren over de positie en de prestaties

van de KB op nationaal en internationaal vlak.²⁹ Het rapport werd in november 2000 gepresenteerd op een studiedag in de KB zelf.³⁰ “Rapport vernietigend voor Koninklijke Bibliotheek Albert I”, titelde *De Standaard* (Geert van der Speeten) zijn verslag op 14 november, en *De Morgen* (Anne Brumagne) schreef er (op 25 november) boven: “Albertina is niet mee met de moderne tijden.”³¹ Het rapport legde de schuld voor het door velen als inadequaat ervaren functioneren van de instelling zowel bij de federale overheid – die nauwelijks voorziet in een aangepast institutioneel kader voor de tien nog ‘federaal’ gebleven wetenschappelijke instellingen van het land³² – als bij het management van de KB, waaraan een neiging tot *splendid isolation*, gebrekkige interne en externe communicatie, een weinig bijdetijdse visie op de evolutie van de informatievoorziening en een achterhaalde opvatting van samenwerking en dienstverlening werden verweten.³³ Tegelijk beklemtoonde het rapport de unieke rijkdom van de collecties van de KB, die op sommige terreinen – de afdeling Handschriften bijvoorbeeld, maar ook het Prentenkabinet, de Muziekafdeling en de afdeling Munt en penningen – inderdaad tot de wereldtop behoren, en de hoge waarde van het wetenschappelijke werk dat door een aantal medewerkers van de KB in deze domeinen wordt verricht.

Van België en het Belgische labyrint

Een instelling zoals de Koninklijke Bibliotheek heeft het in een land waar onderwijs en cultuur niet meer tot de bevoegdheden van de federale staat, maar tot die van de deelstaten behoren, niet gemakkelijk. Zelfs wat tot de eigenste taken van een nationale bibliotheek gerekend mag worden – het bijeenbrengen van het nationale gedrukte patrimonium, in België met een wet van 1965 aan de Koninklijke Bibliotheek toegewezen – loopt in deze omstandigheden niet altijd van een leien dakje. Onderzoek uit 1986-1988 wees uit dat nagenoeg een kwart van de publicaties over lokale en regionale geschiedenis van de provincie West-Vlaanderen uit de jaren 1982-1983, opgesomd in de bibliografische lijsten van twee Vlaamse historische tijdschriften, niet in het wettelijk depot en dus evenmin in de *Belgische bibliografie* aanwezig was; het ging met name over monografieën die in het niet-commerciële circuit waren verschenen.³⁴ Daar is de onbekendheid met de wettelijke verplichtingen bij gelegenheden uitgevers zoals heemkundige verenigingen, efemere herdenkingscomités en dergelijke zeker mede verantwoordelijk voor, maar zonder enige twijfel ook de relatieve afstand tussen een federale wetenschappelijke instelling in Brussel en plaatselijke initiatieven binnen de twee grote taalgemeenschappen, *in casu* de Vlaamse.

Recenter onderzoek op dit vlak is mij niet bekend, en ik wil graag geloven dat de toestand intussen substantieel is verbeterd. Bovendien kan er troost worden

geput uit de gedachte dat die niet-commerciële, in dit geval dus vooral West-Vlaamse publicaties wel in andere bibliotheken bewaard zullen worden, bijvoorbeeld in de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief te Brugge, de Openbare Bibliotheek De Biekorf te Brugge en de Openbare Bibliotheek te Kortrijk, alle drie voortreffelijke instellingen met (ook) een bewaarfunctie. Van de Amerikaanse bibliothecaris Fred Kilgour, grondlegger van het OCLC-netwerk, is de veelgeciteerde uitspraak: “The National Library is the nation’s libraries.”³⁵ Een nobele en geruststellende gedachte, ware het niet dat je er bijvoorbeeld voor het samenstellen van de nationale bibliografie wel erg mee gediend bent als de publicaties van het land op één plaats worden samengebracht. Tenzij je natuurlijk de nationale bibliografie door een samenwerkingsverband van verschillende bibliotheken laat samenstellen. Of vindt dat een nationale bibliografie in de eenentwintigste eeuw een achterhaald begrip is en je die in de *global village* van de informatievoorziening niet meer nodig hebt.

Allemaal interessante en boeiende denksporen, maar eenvoudig kan ook, denk ik dan, en als ik – nog maar eens – naar Nederland kijk, merk ik dat de Nederlandse publicaties, op vrijwillige basis dan nog, op één plaats worden samengebracht, met een dekkingsgraad waar het verplichte depot in België niet aan kan tippen, en dat op basis daarvan de Nederlandse nationale bibliografie wordt samengesteld, heel folkloristisch – of als u wilt nostalgisch – nog steeds *Brinkman’s catalogus* geheten, naar de man die in 1858 voor het eerst probeerde de jaarproductie van de Nederlandse uitgeverijen uit de jaren 1833 tot 1849 exhaustief te beschrijven.³⁶

Voor wat ik het Belgische probleem zal noemen, zijn er inderdaad ten minste twee oplossingen te bedenken, althans ervan uitgaande dat je een nationale bibliografie nog altijd een nuttig werkinstrument vindt – een vraag die een denkoefening waard is, maar niet in het bestek van deze lezing. Je kunt proberen met alle mogelijke middelen het functioneren van de Koninklijke Bibliotheek van België als een nationale bibliotheek voor twee, of drie, cultuurgemeenschappen³⁷ te optimaliseren, of je kunt als Gemeenschap, bevoegd voor onderwijs en cultuur, een deel van die taak nog eens overdoen voor je eigen territorium, zonder de verantwoordelijkheid van de KB voor het gehele grondgebied ook maar in het minst aan te tasten. Je kunt ook beide doelstellingen tegelijk trachten na te streven, en dat is het standpunt dat ikzelf altijd heb ingenomen.³⁸ Voor buitenstaanders lijkt dit misschien allemaal de kwadratuur van de cirkel, maar dat is het niet. Want in België is er een oplossing voor alles.

Het is namelijk, ook grondwettelijk, perfect mogelijk een bibliotheek of een netwerk van bibliotheken in de gemeenschappen te belasten met de taak het erfgoed van de eigen gemeenschap te omringen met dezelfde zorg waarmee de Koninklijke Bibliotheek geroepen (en gelast) is te zorgen voor het patrimonium van het hele land. In eenvoudiger bewoordingen: je kunt in een land als België perfect een tweede exemplaar van de lopende productie laten deponeren bij een instelling – of een netwerk van

instellingen – binnen de gemeenschappen, en je kunt aan diezelfde bibliotheek of bibliotheken ook ruimere bevoegdheden en opdrachten geven ter ondersteuning van de taak van de nationale bibliotheek die de KB is en blijft voor heel België. En in nog simpeler taal: je kunt in België doen wat de meeste Europese landen doen, met Nederland als de grote en illustere uitzondering op de regel.

Zonder op de details van de samenwerking en de onderlinge taakverdeling in te gaan, wil ik eraan herinneren dat de opdracht van de British Library als nationale bibliotheek van het Verenigd Koninkrijk ondersteund – en niet tegengewerkt of ondermijnd – wordt door de taken, fysieke en bibliografische, die de National Library of Scotland in Edinburgh en de National Library of Wales in Aberystwyth verrichten voor hun eigen territoriaal bevoegdheidsdomein, onder meer op grond van het in Groot-Brittannië vigerende meervoudig wettelijk depot.³⁹ Hetzelfde geldt voor de Biblioteca Nacional in Spanje, waar de bibliotheken van de *comunidades autónomas* een vergelijkbare rol spelen voor hun regio;⁴⁰ sommige zijn splinternieuw, andere, zoals de Biblioteca de Catalunya in Barcelona, gaan prat op een respectabele traditie.⁴¹ Niet anders is het in Duitsland en in Oostenrijk, waar een *Ablieferungspflicht* bestaat op het niveau van de Bond zowel als op dat van de *Länder* met hun *Landes-* of daarmee gelijkgestelde bibliotheken.⁴² Ook in Frankrijk worden meer exemplaren gedeponereerd, op nationaal niveau vier door de uitgevers, op regionaal niveau twee door de drukkers.⁴³ En zo zou ik nog kunnen doorgaan, maar dat doe ik niet.

Ik denk namelijk dat het overzicht volstaat om duidelijk te maken dat zowel in sterk centralistische landen, Frankrijk bijvoorbeeld, als in landen met een federale staatsstructuur, zoals Duitsland, landelijke én regionale voorzieningen bestaan om het nationale documentaire patrimonium op de meest efficiënte wijze te verzamelen, te bewaren en te ontsluiten.

België is, ik zei het al, een ingewikkeld land – niet voor niets heet de bestseller van Geert van Istendael die een introductie tot dit koninkrijk beoogt te geven *Het Belgisch labyrint*, en het zal ook wel geen toeval zijn dat het boek in zestien jaar tijd aan zijn zestiende druk toe is. De groeiende complexiteit van het land sinds de eerste staatshervormingen van 1970 en 1980, waardoor onder meer de bevoegdheid voor cultuur aan de deelstaten werd toegewezen, bracht mij er al in 1983 toe een pleidooi te houden voor wat ik toen, naar het model van Schotland en Wales, een ‘nationale bibliotheek voor Vlaanderen’ noemde. Onder die titel publiceerde ik een opstel in het *liber amicorum* voor collega J.R. de Groot, die dat jaar afscheid nam als bibliothecaris van de Leidse universiteit; een jaar later verscheen het, nu met uitgebreide samenvattingen in het Frans, Duits en Engels, in brochurevorm opnieuw.⁴⁴ Zodoende werd ik bij het Belgische establishment en bij sommige collega’s een tijdlang de kop van Jut.

Het is waar dat de verdeling van de bibliotheek van de unitaire, tweetalige Leuvense Alma Mater tussen haar twee rechtsopvolgers – de Nederlandstalige univer-

siteit, die in Leuven bleef, en de Franstalige universiteit, die naar Louvain-la-Neuve, even over de taalgrens, verhuisde – op dat ogenblik nog vers in ieders geheugen lag. Ze had bijna tien jaar aangesleept, van 1971 tot 1980, en bovendien bij velen een wrange nasmaak achtergelaten, vooral doordat gewiekste stemmingmakers met wellust de *urban legend* hadden gecolporteerd dat bij de verdeling van het patrimonium de delen 1, 3, 5, 7... van de *Encyclopaedia Britannica* in Leuven waren gebleven en de delen 2, 4, 6, 8... naar Louvain-la-Neuve waren verhuisd. Het klopt dat de Franstalige onderhandelaars de verdeling van het bezit volgens even en oneven nummers hadden geëist én verkregen, maar het ging uiteraard wel om boeknummers of signaturen, zodat alle delen van een encyclopedie netjes bij elkaar bleven staan; bovendien werd tussen de twee (vijandige) partijen overeengekomen dat schenkingen en legaten niet uit elkaar werden gehaald.⁴⁵ Hoe dan ook, de publicatie van de brochure met mijn opstel plus een daarbij aansluitend colloquium in Antwerpen leverden mij, naast nogal wat Belgische mediaheisa,⁴⁶ ook een telefoon op van een redacteur van *Elsevier*, niemand minder dan Michel van der Plas, die in Brussel had horen vertellen dat ik de Koninklijke Bibliotheek van België wilde opsplitsen in even en oneven nummers. Ik moest hem teleurstellen, waardoor ik rakelings naast de eeuwige roem heen gleeed die mij onder zijn pen ongetwijfeld ten deel zou zijn gevallen.

Wat wilde ik dan wel, als het niet de vernietiging van België's Koninklijke Bibliotheek en misschien wel die van België zelf was? Het is u uit mijn betoog al lang duidelijk geworden. Ik wilde de Koninklijke Bibliotheek in haar taak laten bijstaan door een bibliotheek binnen een van de gemeenschappen, in casu de Vlaamse, die voor Vlaanderen zou doen wat bibliotheken in Edinburgh, Aberystwyth, Barcelona en vele andere plaatsen ter wereld deden en doen voor hun regio, ter ondersteuning van de nationale bibliotheek van hun land. En aan wie zegt dat het hier allemaal om grote landen gaat en dat België te klein is voor een dubbel erfgoedbeleid en een meervoudig wettelijk depot, antwoord ik: het land is er ingewikkeld genoeg voor. Vraag het maar aan Geert van Istendael.

Van Vlaanderen en in het bijzonder van Antwerpen

Toen ik mijn opstel voor het album-De Groot schreef, was ik sinds kort directeur van de Antwerpse Stadsbibliotheek. Dat hielp om mij te doen inzien dat alleen deze bibliotheek over alle troeven beschikte om voor Vlaanderen de taak van een eigen 'nationale' bibliotheek naar het Schotse of het Catalaanse model te gaan vervullen. In werkelijkheid, u had het al geraden, was mijn inzicht andersom gegroeid. Toen ik in 1981 de leiding kreeg van de Antwerpse instelling, vroeg ik mij af welke toekomst er voor deze bibliotheek met een groots verleden nog was weggelegd in een stad met een aanzien-

De Nottebohmzaal in de Stadsbibliotheek Antwerpen (foto: Michel Wuyts)

lijk netwerk van openbare bibliotheken en een jonge en dynamische universiteitsbibliotheek in de onmiddellijke nabijheid. Het antwoord vond ik, zoals gezegd, door over de grenzen te kijken.

De Antwerpse Stadsbibliotheek, voor wie het niet mocht weten, is een wetenschappelijke bewaarbibliotheek, gelegen aan het Hendrik Conscienceplein, hartje stad, en vooral niet te verwarren met de Openbare Bibliotheek van Antwerpen, die eveneens een stedelijke instelling is en daarom in de wandeling ook nogal eens 'stadsbibliotheek' wordt genoemd, met alle heilloze verwarring van dien. De Antwerpse Stadsbibliotheek, de echte dus, is een instelling met een traditie van eeuwen. Naast haar heeft de wat jongere Stads- of Athenaeumbibliotheek in Deventer het langst als vergelijkbare autonome instelling standgehouden; in 1999 werd die bibliotheek verenigd met het Stadsarchief, maar in 1985 herdacht ze nog met enige luister haar 425-jarig bestaan als, naar eigen zeggen, oudste als zodanig voortlevende stadsbibliotheek van West-Europa. In datzelfde jaar vierde de Antwerpse Stadsbibliotheek, overigens

met een paar jaren vertraging, haar vijfhonderdjarig bestaan, zodat ik mij tevreden moest stellen met de titel van oudste als zodanig voortlevende stadsbibliotheek van de Nederlanden. Tot een bibliotheekoorlog kwam het echter niet, te meer daar collega Wim Koops, die in Deventer de feestrede hield, bij die gelegenheid niet naliet met enige humor naar de pikante coincidentie te verwijzen.⁴⁷

De verre oorsprong van de Antwerpse Stadsbibliotheek gaat inderdaad terug tot het jaar 1481, toen de stadsadvocaat Willem Pauwels aan de stedelijke magistraat een veertigtal boeken legateerde “om die te leggen in een camere tot behoef ende gebruke der Pensionaris ende Secretarisen ende clercken, der stad dienende, sonder die wech te leenene, te vercoepene oft te verthierne.” Het duurde wel even eer die ‘camere’ in gereedheid werd gebracht, want in de memoires van ridder Lanceloot van Ursel, burgemeester in de eerste helft van de zestiende eeuw, heet het lapidair: “de Librarie begost de Stadt te maken anno 1505.”⁴⁸ Na een wisselvallige geschiedenis van eeuwen, die hier verder niet ter zake doet, werd in 1834 de literator en historiograaf Frans Hendrik Mertens aangesteld tot stadsbibliothecaris.

Met de komst van Mertens trad de Stadsbibliotheek in een nieuw tijdperk. Vanaf 1836 beschikte hij over een vast krediet voor boekenaankoop. In 1843-1846 gaf hij een *Catalogue méthodique* met 8600 titels uit, in 1852 aangevuld door een supplementdeel met 1000 nieuwe titels. ‘Vader’ Mertens stond in nauw contact met de opkomende generatie van jonge flaminganten zoals de romanschrijver Hendrik Conscience en de dichter Theodoor van Ryswyck. Zijn catalogus weerspiegelt de opkomst van de jonge Vlaamse literatuur, op dat ogenblik een unicum in den lande. Vanaf 1839 had Mertens bekwame onderbibliothecarissen, van wie de meeste een naam in de opkomende Vlaamse literaire beweging hebben nagelaten: de latere Gentse hoogleraar J.F.J. Heremans bijvoorbeeld, of Jan van Beers, naar wie al in 1862 een Utrechtse redrijkerskamer werd genoemd. Hetzelfde geldt voor Mertens’ opvolgers, gedurende vele generaties: namen als die van Constant Jacob Hansen, Emmanuel de Bom, Lode Baekelmans, Ger Schmoock waren in hun tijd ook in Nederland niet onbekend.⁴⁹ Onder hen werd de Stadsbibliotheek, in een metropool met een intens cultureel en intellectueel leven doch zonder universiteit, een op de universaliteit van de kennis gericht studiehuis met als zwaartepunt de letterkunde en de geschiedenis van de Nederlanden, waarbinnen de exhaustiviteit of althans een zeer grote volledigheid werd nagestreefd voor de Vlaamse en de Frans-Belgische literatuur, de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden (inclusief Frans-Vlaanderen) en met name de Vlaamse Beweging in al haar facetten, plus, vanzelfsprekend, de Antverpiensia van alle aard – dit alles binnen de context van de wereldliteratuur en de universele geschiedenis met hun theoretische grondslagen en hun diverse hulpwetenschappen, zoals bijvoorbeeld de boek- en bibliotheekgeschiedenis. De collectie omvat inmiddels nagenoeg een miljoen volumes, waaronder circa 25.000 oude drukken (van voor 1800).⁵⁰

Wel onderscheiden van de openbare bibliotheken van Antwerpen, en in perfecte verstandhouding met de universiteitsbibliotheek die sinds de jaren zeventig in de nabije omgeving werd uitgebouwd en waarmee zij de catalogus deelt,⁵¹ streeft de Stadsbibliotheek Antwerpen ook vandaag nog verder naar volledigheid op de terreinen die gemeenlijk door een 'nationale' bibliotheek worden bestreken. Zij is in Vlaanderen de enige zuivere en bovenregionale bewaarbibliotheek met de focus op (Vlaamse) erfgoedcollecties. Zij staat niet in dienst van onderwijs en onderzoek van wisselende generaties van hoogleraren met verschuivende zwaartepunten in hun academische bedrijvigheid; zij staat evenmin ten dienste van het grote publiek met zijn terechte eisen naar het werk dat vandaag actueel is en morgen waarschijnlijk niet meer; en zij heeft als werkterrein het territorium van de Vlaamse Gemeenschap in zijn totaliteit. In die zin is zij uniek.

De Stadsbibliotheek zelf, maar ook het Antwerpse stadsbestuur, hebben in recente jaren bij herhaling hun ambitie te kennen gegeven om het kostbare instrument dat in de loop der eeuwen met stedelijke middelen in Antwerpen tot stand is gebracht, verder te laten renderen voor de hele Vlaamse Gemeenschap. Deze laatste zou dan van haar kant bereid moeten zijn tot een vorm van samenwerking die de optimale voorwaarden helpt scheppen voor een Vlaams erfgoedbeleid op de terreinen die het werkveld vormen van een 'nationale' bibliotheek. Dat zogenaamde 'erfgoedbeleid' bestaat nu al voor de privaatrechtelijke archief- en documentatiecentra en voor de musea, maar (nog) niet voor de sector van de bewaarbibliotheken, hoewel ook deze instellingen in het Archiefdecreet van 19 juli 2002 expliciet worden genoemd.⁵²

In 2000 besliste de stad haar ambities te laten onderbouwen door een KPMG-studie, die in september 2002 verscheen onder de titel *Van Stadsbibliotheek Antwerpen naar Vlaamse Erfgoedbibliotheek*.⁵³ De Vlaamse overheid van haar kant besliste het dossier in een ruimer kader te plaatsen en belastte Jeroen Walterus met een onderzoek naar de problematiek van de bewaarbibliotheken in Vlaanderen in het algemeen en de mogelijke rol die de Antwerpse Stadsbibliotheek in dat verband zou kunnen spelen.⁵⁴

Uit beide studies bleek dat de Antwerpse Stadsbibliotheek door velen in het land hoog wordt gewaardeerd om haar indrukwekkende collectie humaniora en vooral 'Flandrica', haar centrale ligging, haar vlotte dienstverlening en haar dynamiek. Velen vonden dan ook dat haar binnen een overheidsbeleid ten aanzien van de bewaarbibliotheken in Vlaanderen een coördinerende rol mocht worden toegewezen. De kleine minderheid van de respondenten die daar niet voor te vinden waren, opperden blijkens het onderzoek van Walterus bezwaren vanuit "een aversie tegen elke vermoede centralistische aanpak, soms tegen 'Antwerpen' en de Antwerpse mentaliteit" of werden in hun oordeel beïnvloed door "hun (slechte) ervaringen met de Koninklijke Bibliotheek", die geprojecteerd werden "op de voorstellen rond een erfgoedbeleid of op de Stadsbibliotheek Antwerpen zelf."⁵⁵

Het erfgoedbeleid dat de Stadsbibliotheek Antwerpen voor ogen staat, impliceert de totstandkoming van een netwerk van bewaarbibliotheeken, die gezamenlijk zorg dragen voor het Vlaamse documentaire patrimonium en daartoe ervaringen uitwisselen en expertise delen op het gebied van conservering, restauratie, ontsluiting, microverfilming en digitalisering van de geschreven en gedrukte collecties. De eerste gesprekspartner van dat netwerk zal de Koninklijke Bibliotheek van België zijn; zij is het belangrijkste repositorium van Vlaams erfgoed en bovendien de aangewezen instantie om, zoals haar Nederlandse zusterinstelling dat ook doet, als eerste in te staan voor de bewaring van elektronische publicaties met betrekking tot geschiedenis, taal en cultuur des vaderlands. Dat Vlaamse netwerk dient tevens gezamenlijk zorg te dragen voor het bewaren van de lopende productie, zeker de gedrukte, door middel van een decretaal depot dat het Belgische wettelijk depot aanvult en ondersteunt; dat Vlaamse depot kan perfect een gedistribueerd depot zijn, waarvoor één centraal meldpunt optreedt zoals dat in Groot-Brittannië het geval is. Dat knooppunt van het net zou de Stadsbibliotheek Antwerpen kunnen zijn, de enige in het Vlaamse bibliotheeklandschap die er het exclusieve profiel voor bezit.⁵⁶

De tweede externe gesprekspartner, na de KB Brussel, zou naar mijn mening de KB Den Haag moeten zijn, waarvan het collectievormingsprofiel – de Nederlandse geschiedenis, taal en cultuur – op niet weinig punten dat van een Vlaamse ‘nationale’ bibliotheek raakt en overlapt: de taal en de talige cultuur hebben we immers gemeenschappelijk, een stuk van onze geschiedenis ook. Hoe die samenwerking en uitwisseling van gegevens in de praktijk zou moeten en kunnen verlopen, wat de status van de gedeponeerde werken is – zijn ze ter plaatse uitleenbaar en zo ja, voor iedereen, zijn ze beschikbaar voor interbibliothecaire leen, of kunnen ze alleen in de leeszaal worden geraadpleegd: al dit soort vragen is hier niet aan de orde. Er is op het terrein van de bewaarbibliotheeken nog helemaal geen erfgoedbeleid voor Vlaanderen uitgetekend; laat ons dus de huid van de Vlaamse leeuw niet verkopen voor hij geschoten is.

Van alles wat er nog te doen is

Mijn verhaal loopt op z'n einde. Ik ben er in mijn beschouwingen stilzwijgend van uitgegaan dat u met mij de overtuiging deelt dat boeken en andere papieren informatiedragers voor mensen belangrijk zijn en het nog vele generaties zullen blijven – al was het maar omdat ze op de lange termijn zoveel ... goedkoper zijn dan de elektronische alternatieven ervan. Dat zeg niet ik, eenvoudige alfamens, dat zeggen de bollebozen van het Massachusetts Institute of Technology in hun eigen tijdschrift, en nog wel in een ‘special issue’ van mei 2005 over ‘emerging technologies’: “considering the limited life span of each new data format or electronic storage medium (...), keeping

digital materials alive for future generations will, ironically, be much more costly and complicated than simply leaving a paper book on a library shelf.”⁵⁷

Dat brengt voor deze generatie de verplichting mee dat papieren patrimonium met alle denkbare zorg te omringen. Wat we bezitten, moeten we conserveren – het fysieke object en zo nodig een substituut ervan – en toegankelijk maken, hetzij in een leeszaal, hetzij (ook) op afstand. Wat we nog niet bezitten, moeten we verzamelen en registreren, zodat ook daarvan iedereen kennis kan nemen. Dat doet Nederland via een vrijwillig depot, ook van elektronische publicaties, België via een wettelijk depot, voorlopig – maar dat moet veranderen – alleen van drukwerken. De KB Brussel moet beslist niet overdoen wat de KB Den Haag doet voor het wereldwijde aanbod aan wetenschappelijke informatie in elektronische vorm – daarvan hebben we over de aardbol verspreid maar een paar bewaarplaatsen nodig, en op dat vlak is Den Haag zeker groepen een Europese rol te vervullen; wel moet de KB Brussel in staat worden gesteld voor de digitale ‘Belgicana’ een aan de eisen van het medium aangepast depot op te zetten en uit te bouwen. Het gaat dan met name om de *born digital* documenten, die tot nu toe aan elke vorm van registrering en conservering ontsnappen en niettemin een groeiend onderdeel uitmaken van wat nu al digitaal erfgoed of e-erfgoed wordt genoemd.⁵⁸

Erfgoed: ik heb het woord een aantal keren in de mond genomen, hoewel het mij nog altijd allereerst doet denken aan bovenkruiers, tinnen eetlepels en zethaken, en sinds kort ook aan het ‘handboogschieten op de staande en de liggende wip’, een Vlaamse volkssport die in de zomer van 2004 door een reeks instanties bij de UNESCO werd voorgedragen om ze te laten erkennen als een van de ‘meesterwerken van het orale en immateriële erfgoed van de mensheid’.⁵⁹ De integratie door de UNESCO, en naar haar voorbeeld ook door de Vlaamse beleidsmakers, van alle uitingen – dode en levende – van de cultuur in de breedste zin, inclusief de volkscultuur, in het erfgoedbeleid, zet de deur open voor wat de Leuvense sociologen Pascal Gielen en Rudi Laermans in een recent boek⁶⁰ de ‘vererfgoeding’ van de samenleving noemen. Over die ontwikkeling valt veel te zeggen, veel meer dan ik aan het eind van deze lezing kan doen, maar één opmerking wil ik nog wel kwijt. De middelen zijn schaars, in Vlaanderen zeker, de werkers in het veld ook, in Vlaanderen misschien nog meer dan elders, en wat op het spel staat, is niet gering. Daarom ben ik het van harte eens met de Leuvense kunsthistoricus Jan van der Stock, die in een opiniestuk in het dagblad *De Morgen* van 26 april 2003, getiteld ‘Het piemeltje van Manneke Pis’, naar aanleiding van de goedkeuring van het zogenaamde ‘Topstukkendecreet’ ter bescherming van het belangrijkste roerend cultureel erfgoed verzuchtte: “Laten we, met het oog op de eeuwigheid, geen spektakelpolitiek voeren, maar ijveren voor een bedachtzame erfgoedecologie.” Daar hoort een bedachtzaam (erfgoed)beleid ten aanzien van het boek en daarmee gelijk te stellen informatiedragers zonder de minste twijfel bij. Om die

reden pleit ik voor een beleid dat in de hoogst mogelijke mate gebruik maakt van alle bestaande middelen, mensen en instellingen, niet voor het opzetten van megalomane structuren.

Om dezelfde reden pleit ik voor samenwerking en overleg tussen België en Nederland én, hopelijk in de nabije toekomst, de aangewezen derde partner, Vlaanderen. Naast België – de KB Brussel dus, die dringend aan een *remonte* toe is – kan Vlaanderen in een documentair erfgoedbeleid voor het Nederlandse taalgebied een eminente rol spelen: het heeft er de grondwettelijke bevoegdheid én, alvast in hoofde van de Antwerpse Stadsbibliotheek, de uitgesproken ambitie en de juiste troeven voor. Het heeft ook vele bruggen met zijn taalgenoten in het noorden, bijvoorbeeld het Cultureel Verdrag Vlaanderen-Nederland en de Nederlandse Taalunie; deze laatste heeft op haar beurt een commissie die Sabido heet – Samenwerkingsverband Archief, Bibliotheek en Documentatie – in 1987 opgericht op initiatief van Arie Willemsen, een van de grote pleitbezorgers van Vlaams-Nederlandse samenwerking, ook op het gebied van het bibliotheekwezen. Om die samenwerking op het terrein van het (boeken)erfgoedbeleid aan te vuren, is er – dat vond Willemsen ook altijd – meer verbeelding dan geld nodig. Het is een boodschap die in deze zuinige tijd hopelijk niet verkeerd wordt begrepen wordt.

Want, we weten het allemaal, géén geld maakt ook niet gelukkig. Daarom moet ik wel eindigen met een lijstje van desiderata die niet met verbeelding alléén zullen kunnen worden gerealiseerd. Ziehier.

- 1 Archieven, (bewaar)bibliotheken en musea dienen de ruggengraat te blijven van het beleid ten aanzien van roerend cultureel erfgoed.
- 2 De Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en de andere (grote) bewaarbibliotheken van Nederland moeten in staat worden gesteld hun taak voor het verzamelen, bewaren, ontsluiten en beschikbaar stellen van het nationale documentaire erfgoed op voorbeeldige wijze te blijven vervullen. De realisering van een project als *Alfaned*, het nationaal digitaal kennisdomein met betrekking tot de Nederlandse geschiedenis, taal en cultuur, zou daar op uitnemende wijze wereldwijde zichtbaarheid aan verlenen.
- 3 De Koninklijke Bibliotheek van België dient ook in de toekomst haar nationale taak te blijven behartigen, met een open oog voor de culturele diversiteit van het land en voor de internationale standaarden voor een hedendaags erfgoedbeheer. Dat veronderstelt een inhaalbeweging op het gebied van retrocatalogisering, microverfilming en digitalisering en een uitbreiding van de deponeringsplicht met elektronische publicaties.
- 4 De Vlaamse Gemeenschap dient werk te maken van een erfgoedbeleid op het vlak van bibliotheken binnen haar eigen bevoegdheidsgebied, ter ondersteu-

ning en aanvulling van de opdracht die de Koninklijke Bibliotheek voor het hele land vervult. Daarbij dient de Stadsbibliotheek Antwerpen gehonoreerd te worden voor de taak die zij *de facto* sinds het ontstaan van de Belgische staat verricht heeft voor heel Nederlandstalig België.

- 5 Samenwerking en overleg tussen de drie partners die geroepen zijn om geschiedenis, taal en cultuur van het hele Nederlandse taalgebied te documenteren moet worden aangemoedigd en ondersteund. Hierbij kan de Nederlandse Taalunie, op grond van artikel 5 van het Taalunieverdrag van 1980,⁶¹ ongetwijfeld een belangrijke stimulerende rol vervullen.

Kortom, er is genoeg te doen. Als in Nederland, in België en in Vlaanderen de politieke wil aanwezig is om de kansen die er zijn, institutioneel gestalte te geven of te blijven geven, en als de mensen in het veld die kansen grijpen, dan hebben we alweer voor ten minste een paar eeuwen een doel in het leven.

NOTEN

- 1 In volgorde van de opgesomde vakken: monseigneur Louis de Raeymaeker, kanunnik Gerard Verbeke, monseigneur Arthur Janssen en Alphonse de Waelhens. Ik gedenk hen allen met piëteit.
- 2 Goethe, *Faust, Erster Theil*.
- 3 Toen officieel het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, thans het AMVC-Letterenhuis.
- 4 Theodoor Sevens (Kinrooi 1848-Kortrijk 1927): *De Schelde*, getoontzet door Karel Mestdagh (Brugge 1850-1924).
- 5 Umberto Eco, *De bibliotheek*, vert. Martine Vosmaer. Amsterdam, Bert Bakker, 1988, p. 25.
- 6 Charles Baudelaire, 'Salon de 1859', II: 'Le public moderne et la photographie', in *Oeuvres complètes*, ed. Claude Pichois, dl. 2. Paris, Gallimard, 1976, p. 614-619. De citaten op p. 617 en 618.
- 7 Edmond en Jules de Goncourt, *Journal. Mémoires de la vie littéraire*, ed. Robert Ricatte. Paris, Robert Laffont, 2004, dl. 3, p. 890. In het Nederlands: *Dagboek*, vert. Leo van Maris. Amsterdam, Arbeiderspers, 1985, p. 415 (Privé-Domein nr. 117): "Bij Plon zei iemand een dezer dagen dat de opkomst van de fiets een eind zou maken aan de verkoop van boeken, in de eerste plaats vanwege de prijs van het trapkarretje, en vervolgens vanwege de tijd die het wielrijden de mensen kost, waardoor ze niets meer overhouden om te lezen."
- 8 Paul Schneiders, *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*. Den Haag, Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, 1990, p. 122.
- 9 Hierover Jan Blokker, *De kwadratuur van de kwattareep. Zestig jaar collectieve propaganda voor het Nederlandse boek*. Amsterdam, Stichting CPNB, 1990. Het citaat van Brusse op p. 17.
- 10 Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death*. New York, Viking, 1985, p. 29.
- 11 John Feather, *A History of British Publishing*. London, Croom Helm, 1988, p. 143.
- 12 *Histoire de l'édition française*, dl. 3. Paris, Promodis, 1985, p. 246-247.
- 13 De inleiding van dit interne document werd, ter gelegenheid van mijn tienjarig ambtsjubileum als universiteitsbibliothecaris, door mijn medewerkers stiekem uitgegeven in een bibliofoel boekje met de titel *Een visie op het beleid van de UFSIA-bibliotheek*. Uit het Beleidsplan Centrale Bibliotheek 1997-2000. Antwerpen, Universiteit Antwerpen UFSIA, 1997. Het citaat op p. 5.

- 14 In: *Gedachtengoed. Woordenstroom en klankbeeld*. Opstellen aangeboden aan dr. R.L. Schuurisma ter gelegenheid van zijn afscheid als bibliothecaris van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Rotterdam, Erasmus Universiteit, 1992, p. 112-126.
- 15 We schrijven 6 maart 2006.
- 16 Een ontwikkeling die ik toejuich, net zoals de bibliothecaris van Harvard, de politicoloog Sidney Verba, dat doet in de *New York Times* van 21 november 2005: “the project will aid the library’s broader mission to preserve academic material and make it accessible to the world.”
- 17 De Bibliothèque nationale de France bijvoorbeeld biedt via haar digitale bibliotheek Gallica al 70.000 werken in facsimile en 1250 werken als tekstbestand aan, meestendeels klassieke werken uit de Franse literatuur van de Middeleeuwen tot de negentiende eeuw.
- 18 Hendrik Conscience, *De Leeuw van Vlaanderen of de Slag der gulden sporen*, ed. M. Janssens. Leuven, Davidsfonds-Clauwaert, 1996, p. 6.
- 19 Nikesh Arora, ‘The ability to google books is just the beginning’, in *Financial Times*, 8 december 2005.
- 20 J.L. Heldring, ‘Zonder hulpconstructies gaat het niet’, in *NRC Handelsblad*, 8 december 2005.
- 21 Wim van Drimmelen, Ad Leerintveld, Theo Vermeulen en Clemens de Wolf (red.), *Honderd hoogtepunten uit de Koninklijke Bibliotheek*. Zwolle, Waanders, 1994; Pierre Delsaerd, Jean-Marie Duvosquel, Ludo Simons en Claude Sorgeloos (red.), *Honderd schatten uit de Koninklijke Bibliotheek van België*. S.L., Mercatorfonds, 2005. De inhoud van het Haagse boek is ook online te bekijken via de website van de KB. Te vermelden valt eveneens het jubileumboek *Verzamelaars en verzamelingen* (Zwolle, Waanders, 1998), verschenen als begeleidende publicatie bij de tentoonstelling ‘Het wonderbaarlijk alfabet’ in de Nieuwe Kerk te Amsterdam naar aanleiding van het tweehonderdjarig bestaan van de KB.
- 22 De commissie bestond uit Brian Lang, ‘Principal and Vice-Chancellor’ van de University of St Andrews en voormalig hoofd van de British Library, Dale Flecker, ‘Associate Director for Planning and Systems’ van Harvard University Library, Martin van der Mandele, president van RAND Europe en schrijver dezes.
- 23 P.W. Klein en M.A.V. Klein-Meijer, *De wereld van de Koninklijke Bibliotheek 1798-1998. Van statelijke institutie tot culturele onderneming*. Amsterdam, G.A. van Oorschot, 1998, p. 301. Reedijk zelf hierover: *Bij het afscheid van Arie Willemsen*, in *Open*, jg. 1991, nr. 4, p. 145-146. Men zie ook mijn bespreking van het boek van Klein en Klein-Meijer, in *Ons erfdeel*, jg. 1998, nr. 5, p. 785-787, en mijn *In memoriam dr. A.W. Willemsen*, in *Ons erfdeel*, jg. 2004, nr. 1, p. 158-159.
- 24 Eind 2005 ging het al om meer dan vier miljoen artikelen, in hoofdzaak uit de natuurwetenschappelijke en de biomedische sector.
- 25 H.D.L. Vervliet, *Verslag over opdrachten en werking van de Koninklijke Bibliotheek Albert I*. S.L., 1990.
- 26 Jeroen Walterus, *Kwantitatieve en kwalitatieve evaluatie van de gedrukte collecties van de Koninklijke Bibliotheek Albert I met het oog op samenwerking met andere wetenschappelijke bibliotheken*. Antwerpen, Universitaire Instelling Antwerpen, 1999, 2 vol. Promotor was schrijver dezes. Het eigenlijke onderzoek gebeurde onder leiding van Willy Vanderpijpen, departementshoofd bij de KB Brussel.
- 27 De Koning Boudewijnstichting-Fondation Roi Baudouin is een Belgische stichting van openbaar nut, opgericht in 1976 naar aanleiding van de vijftiengtigste verjaardag van de troonsbestijging van Koning Boudewijn. Zij wil “op een duurzame manier bijdragen tot meer rechtvaardigheid, democratie en respect voor diversiteit” en steunt daartoe “projecten en burgers die zich engageren voor een betere samenleving”.
- 28 Vervliets opvolger Julien van Borm van de Universitaire Instelling Antwerpen en Jean-Pierre Devroey van de Université Libre de Bruxelles.
- 29 Jean-Pierre Devroey, Marianne Dujardin, Julien van Borm en Françoise Vandooren, *De Koninklijke Bibliotheek Albert I*. Brussel, Koning Boudewijnstichting, 2000. Te raadplegen via de website van de Koning Boudewijnstichting.
- 30 Id., *Een Koninklijke Bibliotheek voor het derde millennium. Samenvattingsrapport*. Brussel, Koning Boudewijnstichting, 2001. Eveneens via de website van de Koning Boudewijnstichting te raadplegen.
- 31 Op 10 februari 2001 publiceerde een andere redacteur van *De Morgen*, Karl van den Broeck, in het

- spoor van zijn bekende vader Walter van den Broeck, auteur van onder meer een *Brief aan Boudewijn* (1980), in zijn krant een ‘smeeschrift aan de koning’ onder de titel *De verzuring van België*, waarin hij uitgebreid en polemisch op de problematiek terugkwam.
- 32 Het gaat om instellingen zoals het Algemeen Rijksarchief, de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis en het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. Met het overheidsbeleid ten aanzien van deze federale wetenschappelijke instellingen had ook de gewezen hoofdconservator van de KB Herman Liebaers zich als ‘Koninklijk commissaris belast met de herstructurering van de nationale wetenschappelijke instellingen’ al ingelaten in de jaren 1981-1984. Zijn aanbevelingen bleven dode letters.
  - 33 Kortom, nog steeds dezelfde klacht als die welke al in 1986 door Eric Defoort in de vorm van een retorische vraag was geformuleerd: “N’aurait-elle [de KB] pas intérêt à sortir de l’isolement dans lequel elle s’est souvent confinée?” (*Le Soir*, 22 oktober 1986).
  - 34 Kris de Bauw, *Voorstellen voor een wettelijk depot bij de Vlaamse Gemeenschap. Verslag van het voorbereidende studiewerk en discussietekst*. Antwerpen, Stichting Nationale Bibliotheek van de Vlaamse Gemeenschap, 1989, p. 13. Het ging om de bibliografische overzichten verschenen in jaargang 1984 van de tijdschriften *Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis* (Brugge) en *De Leiegouw* (Kortrijk).
  - 35 Het citaat bij Kris de Bauw, ‘De nationale bibliotheek in een nieuw perspectief’, in Julien van Borm en Ludo Simons (red.), *Het oude en het nieuwe boek; de oude en de nieuwe bibliotheek*. Liber amicorum H.D.L. Vervliet. Kapellen, DNB/Pelckmans, 1988, p. 419, naar *Library Journal*, September 1, 1976, p. 1707.
  - 36 *Alphabetische naamlijst van boeken, plaat- en kaartwerken, die gedurende de jaren 1833 tot en met 1849 in Nederland uitgegeven of herdrukt zijn (...) strekkende ten gevolge op de Alphabetische naamlijst van boeken van 1790 tot en met 1832 in Nederland uitgekomen, bewerkt door J. de Jong* [bew. door C.J. Brinkman]. Amsterdam, C.L. Brinkman, 1858.
  - 37 De Vlaamse of Nederlandstalige en de Franstalige, en ook nog de kleine Duitstalige van de zogenaamde Oostkantons.
  - 38 In de praktijk onder meer als voorzitter van het Vlaams Overlegorgaan inzake Wetenschappelijk Bibliotheekwerk (VOWB) van 1993 tot 1995 en als voorzitter van de Nationale Conferentie van Universitaire Hoofdbibliothecarissen van 1996 tot 1999.
  - 39 Het Britse *legal deposit* is bovendien nog van toepassing op de universiteitsbibliotheken van Oxford en Cambridge én op die van Trinity College Dublin. Behalve voor de British Library gaat het om een depot ‘op verzoek’, hoewel de meeste grote(re) uitgevers spontaan vijf extra exemplaren deponeren.
  - 40 Het gaat om de Biblioteca de Andalucía in Granada, de Biblioteca de Asturias in Oviedo, de Biblioteca de Castilla y León in Valladolid, de Biblioteca de Catalunya in Barcelona, de Biblioteca de Galicia in Santiago de Compostela en de Biblioteca General de Navarra in Pamplona.
  - 41 De Biblioteca de Catalunya, na de staats hervorming als ‘nationale’ bibliotheek geconstitueerd in 1981, vindt haar oorsprong in de bibliotheek van het Institut d’Estudis Catalans, opgericht in 1907.
  - 42 In Duitsland gaat het om een tweevoudig landelijk depot (Frankfurt en Leipzig) en om wisselende aantallen in de Länder; in Oostenrijk gaat het om twee exemplaren in Wenen en één of twee bijkomende in de UB of de Landesbibliotheek van elk Bundesland.
  - 43 Voor de meeste regio’s (zoals daar zijn Bourgogne, Lorraine, Picardie en andere) in een Bibliothèque municipale, voor de Elzas in de Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg.
  - 44 Ludo Simons, ‘Een nationale bibliotheek voor Vlaanderen’, in *Boeken verzamelen*. Opstellen aangeboden aan Mr J.R. de Groot bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Leiden. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1983, p. 279-291; id., *Een nationale bibliotheek voor Vlaanderen*. Antwerpen, Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen, 1984 (Bibliotheekkunde nr. 35).
  - 45 Chris Coppens, Mark Derez, Jan Roegiers (red.), *Universiteitsbibliotheek Leuven 1425-2000*. Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2005, p. 374-376. In korter bestek: Jan van Impe, *De Universiteitsbibliotheek van Leuven. Het verhaal van een feniks*. Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, p. 36-38.
  - 46 Het vinnigst betuigde zich de hoofdbibliothecaris van de toenmalige Universitaire Faculteiten

- Sint-Aloysius (de huidige Katholieke Universiteit Brussel), Eric Defoort, met bijdragen in het Vlaamse weekblad *Knack* van 21 mei 1986 ('Juu, wat een defaitistisch volkje') en 20 augustus 1986 ('Antwerpen laat Brussel los') en in het Franstalige dagblad *Le Soir* van 22 oktober 1986 ('La Bibliothèque royale et son trône'). Ik probeerde mijn inzichten te verduidelijken in een artikel in de *Standaard der Letteren* van 2 augustus 1986 ('Beroering over de bibliotheek').
- 47 W.R.H. Koops, 'Museale taken van een wetenschappelijke bibliotheek', in *Open*, jg. 1985, p. 547-551.
- 48 F.J. van den Branden, *Geschiedenis der Stadsbibliotheek van Antwerpen*. Antwerpen, J.-E. Buschmann, 1908, p. [5]-6. Over de geschiedenis van de Antwerpse Stadsbibliotheek verder: Nadia Franckaert en Marc van Pottelbergh, *Vijf eeuwen Stadsbibliotheek Antwerpen*. Antwerpen, Stadsbibliotheek, 1985; J. Paul Lissens (red.), *De Nottebohmzaal: boek en mecenaat*. Antwerpen, Stadsbibliotheek, 1993.
- 49 Over Mertens en zijn opvolgers: Ludo Simons, 'Een bibliothecaris over de Revolutie van 1830', in *Boek, bibliotheek en geesteswetenschappen*. Opstellen door vrienden en collega's van dr. C. Reedijk geschreven ter gelegenheid van zijn aftreden als bibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Hilversum, Verloren, 1986, p. 272-279.
- 50 Een eerste kennismaking met de collecties biedt het fraai geïllustreerde boekwerk *Zichtbaar zeldzaam. Hoogtepunten uit de Antwerpse Stadsbibliotheek. Highlights from Antwerp's City Library*, samengesteld door Maurice Bronselaer, Pierre Delsaerdt en Ludo Simons. Antwerpen, Stadsbibliotheek, 2005.
- 51 De Anet-catalogus ontsluit de bibliotheken van de Universiteit Antwerpen en de Universiteit Hasselt, de Stadsbibliotheek Antwerpen, het Museum Plantin-Moretus, het AMVC-Letterenhuis, het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, het Theologisch en Pastoraal Centrum, diverse hogescholen en enkele kleinere instellingen.
- 52 Wetten van de deelstaten (in casu de Vlaamse Gemeenschap) heten 'decreten'. Het zogenaamde Archiefdecreet, voluit Decreet houdende de privaatrechtelijke archiefwerking, is te raadplegen via http://www.wvc.vlaanderen.be/regelgevingcultuur/wetgeving/culterfgoed/archiefdecreet_19072002_gecoord_tekst.pdf.
- 53 *Van Stadsbibliotheek Antwerpen naar Vlaamse Erfgoedbibliotheek... Eindrapport*. S.I., KPMG, 2002.
- 54 Jeroen Walterus, *Bewaar(de) bibliotheken in Vlaanderen*. Eindrapport, december 2003, te raadplegen via [http://www.wvc.vlaanderen.be/cultuurbeleid/onderzoek/bewaar\(de\)bibliotheken.pdf](http://www.wvc.vlaanderen.be/cultuurbeleid/onderzoek/bewaar(de)bibliotheken.pdf).
- 55 *Ibidem*, p. 69.
- 56 In opdracht van Culturele Biografie Vlaanderen vzw, het beleidssteunpunt voor archiefinstellingen, bewaarbibliotheeken, documentatiecentra, erfgoedcellen en musea in Vlaanderen en Brussel, schreef ik in 2005 hierover een rapport onder de titel *Bewaarbibliotheeken in Vlaanderen. Ideeën voor een beleid ter zake*. Het is te raadplegen via de website van Culturele Biografie Vlaanderen. Een samenvattend artikel verscheen onder de titel 'Bewaarbibliotheeken in Vlaanderen: ideeën voor een beleid', in *Bibliotheek- & archiefgids*, jg. 2005, nr. 6, p. 5-13.
- 57 Wade Roush, 'The Infinite Library', in *Technology Review*, jg. 2005, nr. 5, p. 54-59. Het citaat op p. 59.
- 58 Jeroen Walterus, 'Bewaarbibliotheeken, e-erfgoed en digitale cultuur', in *Bibliotheek- & archiefgids*, jg. 2005, nr. 6, p. 19-25.
- 59 De UNESCO verkoos op 25 november 2005 de reuzen van Brussel, Dendermonde, Mechelen, Aat (Ath), Bergen (Mons) en enkele steden in Frankrijk boven de wipschietende Vlamingen. Aldus de kranten van 26 november.
- 60 Pascal Gielen en Rudi Laermans, *Cultureel goed. Over het (nieuwe) erfgoedregiem*. Leuven, LannooCampus, 2005.
- 61 *Verdrag inzake de Nederlandse Taalunie*, artikel 5: "De Hoge Verdragsluitende Partijen zullen bovendien, waar zij dit nodig achten, gezamenlijk: (a) het wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de Nederlandse taal en letteren (...) aanmoedigen; (...) (f) het onderwijs in de Nederlandse taal, letteren en cultuurgeschiedenis in het buitenland bevorderen (...); (g) de verspreiding in het buitenland van de Nederlandse letteren (...) aanmoedigen."

COLOFON

Over koninklijke en andere bibliotheken, de vijfde Tiele-lezing, werd uitgesproken door Ludo Simons op 18 mei 2006 in de aula van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

De tekst verschijnt onder auspiciën van de Dr. P.A. Tiele-Stichting, in 1953 in Amsterdam opgericht ter bevordering van de wetenschap van het boek, de drukkunst en de daarmee samenhangende technieken.

De Tiele-Stichting heeft zich in 2002 ontwikkeld tot het nationale samenwerkingsverband op het gebied van de boekwetenschap in de ruimste zin des woords.

Het bureau van de Stichting is gevestigd bij de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

VERSCHEENEN TIELE-LEZINGEN

Paul Hoftijzer, De lof der boekdrukkunst, uitgesproken op 23 mei 2002

Frans A. Janssen, Verleden en toekomst van het gedrukte boek, uitgesproken op 26 juni 2003

Gerard Unger, Veranderend lezen, lezend veranderen, uitgesproken op 13 mei 2004

Joost Kist, Wat doet een uitgever nog in de eenentwintigste eeuw?, uitgesproken op 28 april 2005

Ludo Simons, Over koninklijke en andere bibliotheken, uitgesproken op 18 mei 2006